

ה'אני מאמין' ההומוריסטי של העיתונאי והסופר ב. יאושזון (משה יוסטמן)*

מספרים שלאחר מלחמת העולם השנייה חזרו שני יהודים ללודו' או לווארשה, קרועים ובלואים. ליד בית העירייה אמר אחד לחברו: "חכה לי כאן רגע, אני מיד אשוב." החבר חיכה כחצי שעה. לבסוף ההוא הופיע, ירד במדרגות לבוש במיטב הבגדים, מסורק, מלוקק, מגולח למשעי. שאל החבר: "חיים, מה עשית שם?" השיב הנשאל: "התייצבתי מול ראש העיר ואמרתי: 'ישצ'ה פולסקה ניה זגינלה!'" [פולין עדיין לא אבדה!]. אמר החבר: "חכה גם לי, חיים, גם אני אלך ואשוב. מקץ דקות ספורות הוציאוהו סדרני העירייה בבעיטות וגלגלוהו מכל המדרגות. שאל חיים: "יאנקל, מה קרה?" פלט הרע במלמול: "אינני יודע. עליתי כמוך והתייצבתי לפני ראש העיר ואמרתי כמוך: 'ישצ'ה פולסקה ניה זגינלה!'" [פולין עדיין לא אבדה?!].

את השורה הראשונה של ההמנון הפולני אמרו שני הרעים איש איש בהגננה שונה: הראשון בסימן קריאה, והשני — בסימן שאלה. בתורת ההגננה נהוג לטעון, שלכל משפט ניתן לייחס כתשע הוראות... אם לא למעלה מזה.

* * *

מצב יהודי פולין במאה העשרים הידרדר מדי פעם — וכך עד מלחמת העולם השנייה — בעיניים של חילופי השלטון: שלטון הצאר הרוסי, שלטון הכיבוש הגרמני, שלטון הבולשביקים ושלטון פולין העצמאית.

הפולנים מצאו בכל תקופה הזדמנות לפגוע ביהודים, להכות ולהציק להם. בימים רעים הם האשימו את היהודים כגורמי השפּל, ואילו בימים טובים הם התפרעו מרוב הוללות. עם זכיית העצמאות בשלהי נובמבר 1918 הפליאו הפולנים מכותיהם ביהודים בווארשה ובלודו' ובכל מקום, עוד לפני שהגרמנים עזבו את פולין עם תום מלחמת העולם הראשונה.

אורי צבי גרינברג הנציח את פרעות הפולנים ביהודים בלמברג, בנובמבר 1918, בראשות הגנרל ראיא בפואמה 'אין מלכות פון צלם'. בפוגרום הזה רצחו הפולנים

* נוסח מקוצר של פרק בתוך ספר בהכנה על ספרות ההומור ביידיש. המוזקר נתמך על-ידי הקרן הלאומית למדע מייסודה של האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים וקרן הזכרון לתרבות יהודית (ניו-יורק).

כמה מאות יהודים בתואנה, שהיהודים תומכים באוקראינים הלאומנים, המבקשים לנתק את גליציה המזרחית מפולין (עיין באָרענשטיין 1975: 5).

1920 היתה ליהודי פולין שנה קשה במיוחד. הבולשביקים פלשו מן המזרח ופשטו בערי פולין. בערים שהבולשביקים נכנסו בהן ויצאו נפלו קרבנות. יהודים נאשמו בסיוע לצבא האדום. בפלוצק הוצא להורג האדמו"ר ר' חיים שפירא. הוא יצא אל מרפסת ביתו עטוף טלית ועטור תפילין והושיט ידיו לשמים כדי לבקש רחמים מחמת המציק. השכנים הנוצרים הלשינו עליו בטענה, שהוא מאותת לתותחני הבולשביקים... הרב נאסר, נשפט והומת בו ביום.

משה יוסטמן הגיב במאמר, התום בשם 'איטשעלע' במסגרת טור שלו המכונה 'פּאָליטישע בריוו' [מכתבים פוליטיים]. זו היתה תגובה חריפה ביותר נגד משפט ורצח הרב. המשטרה החרימה את גליון העיתון דער מאָמענט, שבו הודפס המאמר. בפּינסק היו הבולשביקים מספר ימים. כאשר הצבא הפולני נכנס לפּינסק, נרצחו שם 37 יהודים בפּקורת הגנרל ליסטובסקי (השווה באָרענשטיין 1975: 7).

הפגיעה הפיזית של פולנים ביהודים עלתה כנחשול במחצית השנייה של שנות השלושים עם התגברות האנטישמיות בהשראת התנועה הנאצית בגרמניה. על תופעה זו הגיב משה יוסטמן (ב. יארושזון) בסגנון הומוריסטי אנטי-נאצי מיוחד.

* * *

כאשר משה יוסטמן הסופר והעיתונאי ניסה ב־1936 לערוך חשבון-נפש עם עצמו ומצפונו מקץ כשלושים שנות כתיבה — הוא חיבר הומורסקה בנוסח אירוני בשם 'אָ לעקציע' [שיעור].¹

בכתבה זו מסכם העיתונאי שלושים שנות עבודה ויצירה ומעלה כמה וכמה רמזים למאבקים שניהל מעל דפי שני העיתונים היומיים הגדולים של וארשה: דער מאָמענט והיינט.

יתר על כן, בהומורסקה שזור גם רמז ביקורתי כלפי העיתונאי ואיש-הציבור היהודי ד"ר יהושע-העשל גוטליב, שעליו הוא כתב מקץ שנה מאמר בשם 'ער האָט גערעדט...' (הוא דַבֵּר) (היינט, 14.1.1937). גוטליב הוא בעיניו האנטי-מודל של עיתונאי ואיש ציבור. הוא האשים את גוטליב בהתעלמות ממצב היהודים ומן הגזירות שנחתו על ראשם — בנאום שנשא בסיים הפולני יום לאחר פרסום הגזירות מבלי להזכיר אותן אפילו במילה אחת. פרטי הפרשה — להלן. וכך נשמעים קטעים נבחרים מההומורסקה 'אָ לעקציע':

כאשר 'פיניע שרייבער האָט זיך געפֿילט עפעס ניט מיט אַלעמען' — כאשר פיניע הסופר חש את עצמו לא-בקי-הבריאות — במילים אלה פותח ב' יארושזון את ההומורסקה (הוא בעצמו היה בימים ההם בן ארבעים ושבע). הוא ביקש לסכם את דרכו העיתונאית ופנה לטודרוס ה'ז'ורנאליסט' הצעיר, מתוך כוונה ללמד אותו פרק בהילכות עיתונאים. חשבון-נפש זה עורך פיניע הסופר מתוך תחושה של החמצה, לאמור: "פֿאַרקוק זיך ניט אויף מיר און גיי נישט אין מיניע וועגן. איך, טודרוסל, בין שוין אָ פֿאַרפֿאלענער." (אל נא תסתכל עלי ואל תלך באורחותי, כאשר אני, טודרוסל, איני אלא מקרה אבוד).

הכוונה האירונית — בנוסח של איפכא מסתברא — גורסת: אני כבר לא אוכל לתקן את שגיאותי כדי לזכות במציאות עולמנו כאן בהכרה והוקרה מצד אלה המעניקים לגיטימציה לעיתונאים מצטיינים בפולין. ובסופו של החיבור הוא חוזר על נוסח לשונו: "איך בין שוין אַ פֿאַרפֿאַלענער, פֿון מיר וועט שוין, ליידער, קיין לייט נישט זײַן." [אני כבר מקרה אבוד, איש מוצלח כבר לא יצמח ממני]. יוסטמן־יאושון פורש את 'תורתו' ההפוכה ובה שני דברים שיש לקיים כדי לזכות בתהילה כעיתונאי: א) יש לחיות בשלום עם כולם; ב) אין להתרגש, אף לא 'לקחת ללב' שום דבר.

פרטי ה'תורה' זרועים הוראות התנהגות מעשיות. הוא עצמו, יאושון העיתונאי, נהג בהן לאורך כל הקריירה העיתונאית שלו ממש להיפך, הוא אף רומז לפחות אל שישה מקרים לדוגמה:

1. "חֲזֵה נא בשלום עם כל המפלגות והתנועות; התנהג כך, שכל אחת מהן תחשוב שאתה תומך בה ושייך לאוהדיה, באשר אי אפשר לדעת מה ילד יום ומי ישלוט מחר."

משה־בונם יוסטמן היה, אמנם, אדם בלתי־מפלגתי, אולם אדם בעל עקרונות ועמדות ברורות. הוא היה כל ימיו בעל רגש ציוני עמוק. בכל אשר כתב הוא ראה קשר בין גורל עמו וארץ־ישראל. וכך גם התייחס לגורלו האישי.

יש הטוענים, שהודות למאמריו, שהוא נהג לחתום בשם 'איטשעלע', זכו הציונים בבחירות לעומת יריביהם. הוא הצטיין במיוחד במסלולי הפולמוס. לא פעם ולא פעמיים תקף במאמריו פוליטיקאים ועסקני ציבור. כמוהו כידידו הלל צייטלין (1871–1942).

יצחק בורנשטיין, שהיה עיתונאי צעיר בעיתון דער מאַמענט, ועבד החל מ־1921 כחמש שנים במחיצתו של יוסטמן, מעיד, שדווקא מפני אהבתו לארץ־ישראל הוא קשר קשרים קרובים עם יצחק גרינבוים, הציוני החילוני שכתב בעיתון הַיִנט, אף כי הוא עצמו היה יהודי מאמין ושומר מצוות — ואילו יחסיו עם מנהיג 'אגודת ישראל', הרב החסידי ר' איצ'ה־מאיר לויין, היו גרועים ביותר, ולא היה שום משקל למוצאו החסידי. יתר על כן, הפולמוס שלו נגד 'אגודת ישראל' היה הרבה יותר חריף מאשר העימותים עם ה'בונד' ועם המפלגה הדמוקראטית, ה'פֿאַלקס־פֿאַרטיי'.

והנה קרה, שמנהיג ה'פֿאַלקס־פֿאַרטיי', הסופר והפילולוג נח פּרילוצקי (בנו של צבי פּרילוצקי, עורכו הראשי של העיתון דער מאַמענט), שהיה אחד השותפים בהוצאה לאור של העיתון דער מאַמענט, בפירוש לא היה מסוגל לסבול, שבעיתון שלו ימתחו עליו ביקורת ודווקא ישבחו את יריבו הפוליטי המר יצחק גרינבוים, מאנשי העיתון המתחרה הַיִנט... (השווה: באַרענשטיין 1975: 7).

משה יוסטמן עמד על זכותו לבקר אפילו את נח פּרילוצקי... ובעקבות עמדתו העיקשת של פּרילוצקי ונוכח עמדתו הבלתי מתפשרת של יוסטמן — קם העיתונאי, שעבד בעיתון דער מאַמענט חמש־עשרה שנים, מאז היווסדו, ועבר לעיתון הַיִנט (בשנת 1925).

מאורע זה הפריח הדים רבים בציבור, הן בחוגי העיתונות היומית והן בקרב המוני הקוראים.

יהושע יוסטמן, בנו של משה, מעלה בהרחבה בזכרונותיו את הרחשים והקולות בעקבות המאורע הנ"ל בבית-אביו ובחוג מקורביו. אפשר, שלו יוסטמן היה פונה לצבי פרילוצקי (האב), העורך הראשי, ומבקש את התערבותו — היה מתפרסם מאמר הפולמוס בדער מאַמענט והכול היה נגמר בשלום.

והמאמר לא היה מופנה אישית נגד נח פרילוצקי, אלא נגד מפלגת ה'פּאָלקס-פּאַרטיי', שפרילוצקי היה אחד מראשיה. לפי דרישתו — נפסל המאמר ולא הודפס. ויוסטמן, כאמור, קם ועזב. לא הועילו שידולים, אף לא ההצעות להשליש את שכרו, שהיה גבוה בלאו הכי. אדרבא, הצעות אלו רק הרגירו אותו. הוא היה בלתי משוחר (יהושע יוסטמן 1988: 34-35).

משה יוסטמן-יאושון, כמוהו כאהרן צייטלין ויצחק שבסי-זינגר, הקפיד להפריד בין ספרות לפוליטיקה. כתיבתו היתה רחוקה מנוסח של ספרות מגויסת (השווה: שיינטוך 1999). צעדו העקרוני — עזיבת דער מאַמענט ומעבר להיינט — הפך בהיסטוריוגרפיה על התפתחות עיתונות יידיש בפולין בין שתי מלחמות העולם למוקד של תשומת לב ולדוגמה (פלינקער 1967; פינקעלשטיין תשל"ח: 147, 224).

2. בין היתר אמורים הדברים בפליטון 'א' לעקציע' הנ"ל:

"אם חובתך העיתונאית דורשת ממך לפעמים למתוח ביקורת על מישהו מהם (מפלגות או תנועות), עליך להשתדל לכתוב כך, שאי אפשר יהיה להסיק מדברך אם אתה, טודרסל, בעד או נגד, באשר אי אפשר לדעת מי יחלוש על המחר...".
על פי דברים כלליים אלה עשויה להצטייר דמות של עיתונאי חסר חוט-שידורה ונטול רגש של כבוד עצמי. אין זו דמותו של משה יוסטמן. די להזכיר את מאמרו החריף נגד המתתו הרצחנית של הרב חיים שפירא בפלוצק, במאורעות 1920, שהוזכר כאן לעיל.

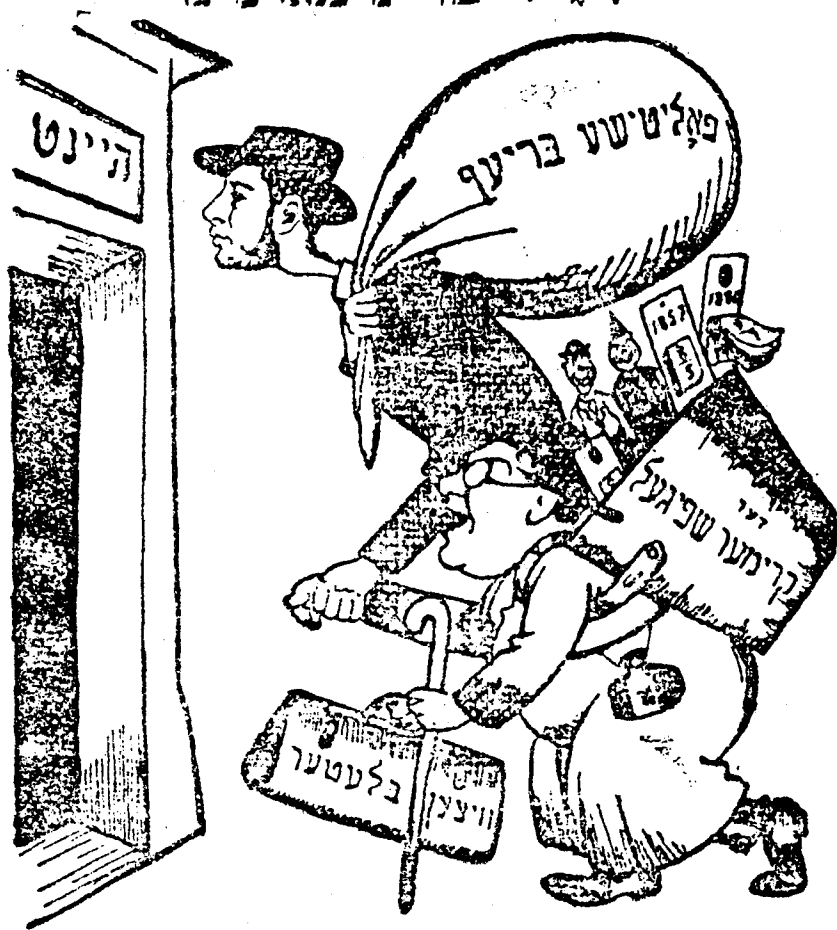
3. "נְהַג עִם כּוֹלָם כּאִילוֹ הֵם אַחִים וְרַעִים, שְׁמוֹר חֵיוֹן לְכָל אֶחָד מֵהֶם וְאֵף מִלֵּה טוֹבָה, רוּץ אֶל רִצְפֵי הַרְכַּבָּת לְלוּזָת אוֹ לְקַבֵּל פְּנֵיו שֶׁל כָּל בְּרַבְרֵן בְּצַאֲתוֹ אוֹ בְּבוֹאוֹ... לֶךְ וְהַשְׁתַּתֵּף בְּכָל מַסִּיבַת 'כּוֹס תֵּה' וְאֵל נֶא תְּדַלֵּג עַל נִשְׁפִּיָּה כְּלִשְׁהָ, מְהַר וְהִירָשֶׁם בְּתוֹר לְרִשׁוֹת־הַדִּיבּוֹר וְאֵל תַּחֲסוּךְ מִלֵּה־שְׁפִיעַ מִפִּיךְ נוֹפֵת צוֹפִים. בְּכָל מְקוֹם הַבֵּט אֶךְ וְרַק אֵל הַצַּד הַטּוֹב וְהַבְּהִיר וְהַשְׁמַע אֶךְ וְרַק שְׁבַחִים."

על פי עצות אלו מצטיירת דמות העיתונאי פְּרָעַע מתקתק. מכל מקום — לא עיתונאי מסוג זה היה ב. יאושון הצעיר. עוד ב־1912 הכתיב לו חוש הביקורת להשמיע הסתייגויות הומוריסטיות חריפות כלפי חבריו הסופרים והעיתונאים. והדברים אמורים ביחסים בין איש לחברו, השזורים טינות וקנאות. ברוח זו פורסם בירחון אשמדאי חוב' 2 (ברלין, נובמבר 1912, עמ' 14-15) הפליטון 'זוי אָזוי מ'הָאָט אִים גַּעפּראָוועט אַ בּאַנְקעט' [כיצד ערכו לו מסיבה]. עורכי הירחון אשמדאי ראו ביאושון מווארשה משתתף קבוע ורצוי (ראה שיינטוך 2000: 397-418).

ההומורסקה הזאת לא כונסה בקובץ כתביו ואף לא פורסמה שנית.² ויש בה עניין

פאט און פאטאטאן

אדער די צוויי גרענאדערען

מיוחד ומפתיע לעומת ההומורסקות הרבות שנכתבו כה וכה על 'באנגקטים' (מסיבות-חפץ עם כיבוד דשן) בחוגי הסופרים והעיתונאים בפולין בין שתי מלחמות העולם. וסיבות למסיבות לא חסרו: יובל ספרותי כלשהו, פרידה מעמית עוזב את פולין ומהגר לאמריקה או אף עולה לארץ-ישראל. הומורסקות כאלה מורכבות תמיד מכמה חלקים: תיאור בעל היובל או חתן השמחה, דרך התקבלותו על-ידי מארחיו, פארודיה על הנאומים לכבודו בזמן הבנקט, תיאור התנהגותם ונושאי התעניינותם של באי השמחה ויחסם לאוכל ולשתייה, מראם, אופיים, יחסיהם האישיים וכיו"ב. יש שהומורסקות אלה התרכזו בתיאור אחד המרכיבים של הנושא המיוחד, או כולם יחד, אם במסגרת הומורסקה שלמה על בנקט שכזה, ואם במסגרת הומורסקה שהוקדשה לאחד האספקטים האלה בלבד.³ ב. יאושזון מעלה בפליטון שלו מטען הומוריסטי גובר והולך של הנאומים שנישאו במסיבה לכבודו של בעל-השמחה — בנוסח של איפכא מסתברא (כאשר הנכון הוא ההיפך מן האמור) ובתוספת של 'אדרבא' (יתר על כן) הוא שם את שבחו של הסופר יוסף מאנדלברג בפי שישה נואמים. שתי מגמות מסתמנות בנאומים אלה: לציין את חביבותו ואנושיותו של בעל-השמחה במדרג עולה מחד גיסא, ולמזער את משקלו וחשיבותו כסופר במדרג יורד — מאידך גיסא. הנואם השביעי — בניגוד למעשה בלעם — בא לברך, אך בסופו של דבר הוא ויתר הנואמים הלקו מכות הגונות את מושא "הערצתם". בדרכו שלו מציג ההומוריסט את הצד השני, החבוי, של האירועים החגיגיים שרווחו בקרב סופרי יידיש ועיתונאיה. הוא הופך את הנושא החגיגי הזה על פניו כמי שנוטל בגד חגיגי וחושף את צדו האחר על תפריו הגסים, כייצור חי ונושם שקרבי נחשפים לפתע.

4. "עליך לכתוב על צרות היהודים — ומה שיותר, באשר זוהי חובתך כעיתונאי, אך אל נא תיקח את מה שאתה כותב אל ליבך, אינך חייב לשאת את עם ישראל על כתפיק".

העיתונאי הוותיק, המדריך המשופשף פיניה שרייבך יודע את מלאכתו. הוא גורס מעורבות נפשית מצומצמת. אחריותו היא מקצועית גרידא, כלפי הכתוב ולא כלפי העניין עליו הוא כותב. גורלו של עם ישראל איפא אינו מעניינו. כל מערכת הכתיבה והעשייה של משה יוסטמן לאורך השנים אינה מעידה אלא על ההיפך מזה. ממש החל מתיאור הבית הפתוח שהוא קיים בווארשה, שבו נהגו לבקר בלי הפסק אורחים קרואים ובלתי-קרואים. יתר על כן, יהודים נצרכים, קוראי מאמריו, יורדים מנכסיהם, עסקני ציבור למיניהם — וכלה בתוכני כתיבתו וסגנונה, שהיו רוויים בדאגה אישית כנה ותחושת אחריות לגורלו של עם ישראל.

אפשר לאפיין את גישתו לענייני הציבור באמצעות מקרה, שסופר באוזני על-ידי בנו של העיתונאי המנוח, יהושוע יוסטמן, לאמור:

בראשית שנות השלושים ביקר משה יוסטמן בארץ-ישראל. הוא נפגש עם יושב-ראש 'קרן היסוד' לייב יפה והלה העמיד לרשותו מכונית עם נהג כדי להקל עליו לשוט בארץ ולהתהלך בה. לאחר שסייר במקומות רבים והתרשם — חזר ונפגש עם לייב יפה, שביקש לרשום את כל הוצאותיו של העיתונאי על חשבון 'קרן

היסוד'. יוסטמן התנגד לזה בכל תוקף. אין זה נאה, הוא טען, שמוסד לאומי יכסה את הוצאותיו הפרטיות של תייר בארץ — והוא שילם מכיסו את כל הוצאותיו. 5. "יום אחד עליך להשמיע גניחה, ולמחרת עליך לשיר ולומר 'מי שִׁבְרָךְ', בכל הזדמנות להביע תודה ו'יישר כוח' ו'הבה נקווה' ולנחם את הציבור, שיכול היה, חלילה, ישמרנו השם, להיות הרבה יותר גרוע...".

על רקע אירועי 1936 בפולין, השנה שבה נכתבה ההומורסקה 'אָ לעקציע', מצטיירת דמותו ה'רצויה' של העיתונאי כמעט כנביא־שקר המתעלם מעובדת 'עַת צרה היא ליעקב', מן הגזירות הניתכות על ראשי היהודים. הוא מנחם אותם באומרו כי, אין דבר, דבר לא קרה באמת. את דברי אחיזת־עיניים מלווה העיתונאי בגניחה קלה וב'מריחה' מְתַקְתָּה. זו אפילו הוראה צינית, שמשמיע הסופר פיניה לחניכו טודרוס בימי הרדיפות האנטישמיות בפולין. הוראה צינית כמעט כזאת פותחה ב־1937 לידי ההומורסקה אנטי־נאצית חריפה, ברוח עצותיו של פיניה הסופר (ראה להלן).

לספרות ההומור היהודית נושאים רבים ומגוונים, שאין כאן המקום לפרטם, החל מנושאים המשותפים לספרות ההומור ביידיש ובעברית לדרווחיה, וכלה בספרות ההומור הארץ־ישראלי והמזרח־אירופי המודרני, בעברית וביידיש.⁴ אולם יש נושא אחד ומיוחד השזור בספרות ההומור ביידיש ובעברית, שעדיין לא זכה לעיון כראוי לו. הכוונה לסוג מיוחד של הומור יהודי־אנטי־נאצי, שנוצר לאחר עליית היטלר לשלטון ונמשך עד תום מלחמת העולם השנייה. נוסח ההומוריסטי זה פותח לפני פרוץ המלחמה על־ידי הסופרים יוסף טונקל (דער טונקעלער) וב. יאושזון מעל דפי עיתוני היום דער מאַמענט והינט בווארשה. כדוגמה ניתן לציין את מאמרו של יאושזון 'במשך פֿון לעצטן האַלבן יאָר' ובמרוצת חצי השנה האחרונה, שפורסם ב־1937 בהינט.⁵

במאמר זה, לאחר חצי שנה של היעדרות מפולין הוא מעמיד פנים כאילו מצא, שמצב היהודים בפולין השתנה לטובה, לאו דווקא כלכלית אלא נפשית. בנוסח מתפלסף הוא מברר את המושגים 'טוב יותר' ו'רע יותר' וטוען ששניהם מושגים יחסיים — הכול תלוי ברמת השאיפות של האדם היהודי.

והמצב אמנם השתנה לרעה לאחר מותו של יוֹזֶף פילסודסקי (1935). מנהיג פולין העצמאית. המצב הכלכלי של היהודים הידרדר והחלו להישמע דיבורים על גירוש היהודים מפולין. השלטון הגביל את הפרלמנט לשמש לו כחותמת גומי, ורק אלה שהשלטון קבע יכלו להופיע כמועמדים ברשימות לבחירות, והאגף הדמוקראטי הפולני כולו החליט להחרים את הבחירות. כך גם נהגו הציונים ויתר המפלגות הדמוקראטיות היהודיות.

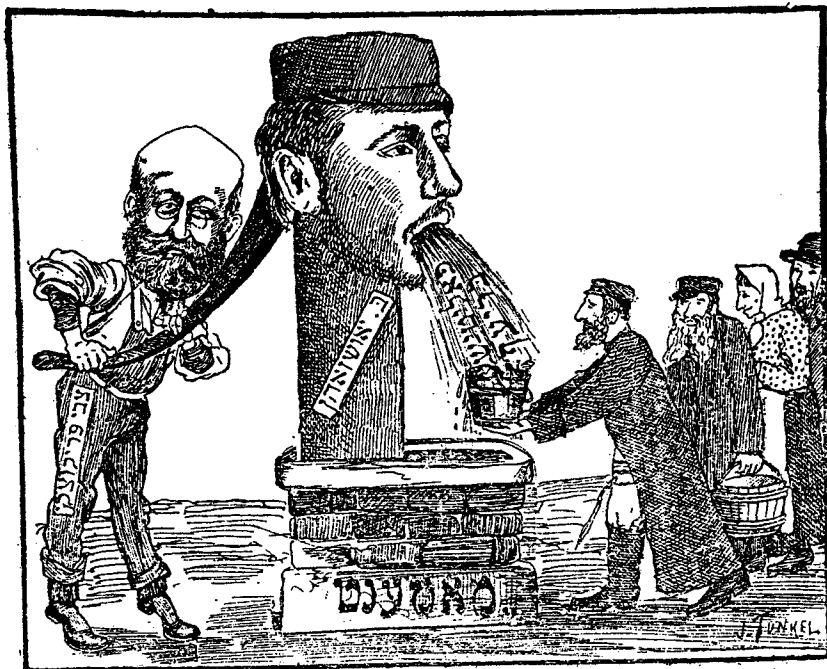
העיתון הינט, אשר בו עבד יאושזון החליט לקרוא לקוראיו להחרים את הבחירות. על רקע זה פורסם מאמרו הנ"ל של יאושזון. הניגוד המשווע בין המצב הממשי של יהודי פולין לבין פילפוליו הפילוסופיים של המחבר — יצר ממנו ובו אֶפְקֵט הומוריסטי. אולם המחבר התכוון להרבה יותר מזה: אם מושגי ה'טוב' וה'רע' הם יחסיים, הרי 'הקריטריון היחיד, שעל פיו ניתן להעריך את משקלה של 'הטבה' או 'הקמרה' במצב תלוי בשאיפות של כל אחד. במובן זה מצאתי בימים

פרייז 10 קאפ'

מזדה

אנענאסען

פון טונקעל-טונקעל.

יודען האפט מזדה-וואסער !!

הומאריסטישער זשורנאל, ווארשע 1911; צייכונג פון י. טונקעל ("דער טונקעלער")

האחרונים, שמצב יהודי פולין במחצית השנה האחרונה הוטב לאין ערוך. שאיפותיהם, תאוותיהם וררישותיהם הצטמקו עד למינימום שבמינימום. דיכוי אחר: המצב החמיר ויהודי פולין מרגישים טוב יותר, מפני שנשרו מהם הציפיות... יאושזון מונה סימנים מובהקים להחמרת המצב: חרם מסחרי על חנויות של יהודים בעזרת משמרות בריונים לפני כל חנות, צמצום שטח המחיה והמסחר של יהודים בשווקים, העדר בטחון אישי לנוסעים יהודים ברכבת, התנפלות של פורעים ברחובות והתקפות אלימות על נופשים יהודים – וכל אלה הוא מציין כגורמים לשביעות-רצון לעומת התחזית הקודרת המתחייבת מהם בעתיד. לעומת עתיד של זוועה – אין ההווה נורא כל-כך. בקיצור – יש מקום לשביעות-רצון... בלשונו של יאושזון 'א' קבצנישע צופרידנקייט' (שמחת קבצנים).

את המאמר הוא מסיים בסיפור שדלה ממאגר השמועות המפעפעות בציבור: הגנה מודים היהודים במסמך כתוב וחתום, שבזמן ההפגנות ההמוניות של הימין הפולני האנטישמי בפרבר פראגה שבווארשה, בשום אופן לא התחוללו מהומות ואיש מן היהודים לא נפגע בגופו. והמסקנה: המצב הוטב. יהודים חתמו על שביעות-רצון שלא ידעו כמוה בעבר – – –.

6. "שָׁהָה נא, טוררוסל, עם הזרם. זו ממש סגולה לפרנסה, לבריאות ולאריכות ימים. אל נא תביט עלי. אני כבר אבוד, איש מוצלח כבר לא יהיה ממני. אני, למשל, איני יכול לצפות ששמי יופיע היום, למשל, ברשימה של העיתונאים המצטיינים. אני כבר לא אוכה למדליה. אבל אתה, טוררוסל, מסוגל להשיג את זה, לפניך – אם רק תהיה בן-אדם ותדע כיצד להתנהג – כל העולם פתוח לרווחה..." (ההדגשות שלי – י.ש.).

מהי אפוא הדמות האידיאלית של עיתונאי אליבא דפיניה הסופר, המוצגת מעל עמודי העיתון היינט ב-1936? כלום התכוון יאושזון מילולית למה שאמר? יאושזון אינו מסתפק בדברים הנ"ל וברמזים, אלא מגלה לקראת סוף המאמר, שהמודל השלילי של איש ציבור ועיתונאי, שעל פיו הוא כתב את חיבורו וחיבר את עצותיו הנלוות של פיניה הסופר אינו פרי דמיון גרידא, אלא רישום דיוקן של דמות עיתונאי חי וקיים.

ממשלת פולין נהגה להעניק אות-הצטיינות ("מעדאָל") לאזרח המדינה כהוקרה על תרומתו למדינת פולין. גם עיתונאי מצטיין היה יכול לזכות באות-ההוקרה מעין זה. בראשית שנות השלושים קיבלו שני יהודים את אות-ההצטיינות (Polonia Restituta): הסופר שלום אָש ויושב ראש סינדיקט העיתונאים היהודים בווארשה – ד"ר יהושע-השל גוטליב, שפרסם בימים ההם מאמרים בעיתון היינט (שיינטוך תש"ס: 200–201).

ד"ר גוטליב היה פובליציסט בעל שם בפולין. הוא נולד בפניסק וקיבל חינוך יהודי. את השכלתו הכללית רכש בשווייץ, שם למד משפטים (1906–1911). את התואר ד"ר קיבל שם על חיבורו 'השפעתו של שופנהאואר על מצב הקרימינולוגיה המשפטית'.

גוטליב היה פעיל בתנועה הציונית מנעוריו. החל מן הקונגרס הציוני ה-11 (1913) הוא היה ציר בכל הקונגרסים ונחשב כאחד העסקנים הציונים הבולטים

ביותר בפולין. משנת 1926 עד 1930 היה סגנו של יושב ראש הקהילה היהודית בווארשה. הוא היה מייסדו ומנהלו של הוועד האנטי־היטלריסטי בפולין ואחד מעורכי־המשנה של העיתון הַיִנְט (1919–1935) ולהלן של דער מאַמענט (1935–1939).⁶

ד"ר יהושע גוטליב

בראשית שנות השלושים עורר מתן אותו הכבוד הפולני לשלום אֶש אינוחות ואפילו מבוכה בקרב הסופרים והעיתונאים היהודים בווארשה ובארצות הברית. מבוכה זו עלתה בעטיו של יחס השלטונות הפולניים אל היהודים. הסופרים והעיתונאים ראו בקבלת האות מעין שיתוף־פעולה ונסיון להשתיק את מחאות היהודים נגד השלטונות. אלא שלא לכך התכוון יאושזן. הוא לא שלח את חיציו נגד שלום אֶש, אלא נגד ד"ר יהושע־השל גוטליב, בהצגתו כדמות הדמיונית ה'אידיאלית' של עיתונאי בעל דעה רופסת, נעדר כבוד עצמי, המחניף לכל צד ונישא בכל זרם — בסיכום, עיתונאי מוכשר אך אפורטוניסט ומחפש בעיקר את תועלתו האישית.

מה עורר את יוסטמן נגד גוטליב, עמיתו לעבודה במערכת העיתון הַיִנְט? בשנת 1935 החליט ד"ר גוטליב, על אף החרם שהמפלגות היהודיות הדמוקרטיות, לרבות הציונים, הטילו על ההשתתפות בבחירות לסיים הפולני, להציג את מועמדותו. פירושו של דבר — השלמה עם המדיניות האנטישמית־הגזענית של ממשלת פולין.

העיתון הַיִנְט לא יכול היה לשאת את הרעיון, שאחד מעובדיו ישתלב במדיניות השלטון האנטישמי והדברים הוטחו במפורש בפניו של ד"ר גוטליב, שעזב את הַיִנְט ועבר לְדער מאַמענט.⁷

על פי עדות עמיתו מן העיתון הַיִנְט, לא מילא ד"ר גוטליב בשנות כהונתו בסיים הפולני תפקיד בעל משמעות. אפשר שמפני שלא היטיב לשלוט בשפה הפולנית, ואת הנאום היחיד שנשא שם — קרא מן הכתב, דבר שלא היה מקובל במוסד זה.

יתר על כן, יום לפני שהוא קרא את נאומו בסיים נכנס לתוקף החוק שהגביל את השחיטה הכשרה ואת צריכת הבשר הכשר ליהודים. ד"ר גוטליב לא הזכיר את חוקי־הפגע אפילו במילה אחת (פִינקעלשטיין תשל"ח: 315–316). יאושזן הגיב, כפי שזוכר לעיל, במאמר חריף בשם 'ער האָט גערעדט...' (הוא נאם).

על אף ההסוואה הספרותית שיאושזן הפעיל בפליטון שלו 'אַ לעקציע', קשה להתעלם מקווי־הקבלה אחרים המכוונים באורח סמוי את חיציו אל ד"ר גוטליב (השחייה עם הזרם, רשימת העיתונאים המצטיינים והמדליה).

בקורטוב של ציניות מעיר חיים פִּינקעלשטיין, עיתונאי ותיק בהֶינטט ואחד מאנשי המפתח בעיתון, לאמור: "ד"ר גוטליב היה אדם מסובך, מסוג האנשים חסרי חוֹט־שִׁידרה. מטבעו הוא היה נוח לבריות, מאומרי ה'הן', תמיד מוכן לוותר לזולתו תמורת שלוותו הנפשית, אולם בו בזמן פעמה בו אמביציה בלתי מרוסנת. וכפי שקורה במקרים כאלה עלו שאיפותיו הרבה מעל יכולתו הנפשית..." (פִּינקעלשטיין תשל"ח: 314 ואילך). דברי חיים פִּינקעלשטיין מתאימים לתיאור העיתונאי ה'אידיאל' מן הפליטון 'א' לעקציע'.⁸

מאמר זה הוא פרגמנט מחיבור רחב יותר על יסודות ההומור בכתיבתו העיתונאית וביצירתו ההומוריסטית של משה יוסטמן. כתיבתו ההומוריסטית שהחלה בד בבד עם ראשית דרכו בעיתונות יידיש עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, היא תרומה חלוצית לספרות ההומור בידיש במאה העשרים אך איננה מצטמצמת לכתיבת הומורסקות בלבד במחצית הראשונה של פעילותו העיתונאית והספרותית. בוננותו ההומוריסטית מחלחלת ובאה לידי ביטוי שנון גם בכתיבתו העיתונאית הרצינית, הספוגה התבוננות טובת לב אך ביקורתית המוקיעה כל פער בין הרצוי למצוי בחיי היהודים באירופה שלפני מלחמת העולם השנייה.

הערות

- 1 ב. יאושזאָן 1988: 'א' לעקציע', תל-אביב, 185–186. פליטון זה פותח את המדור העיקרי בספר פֿון טאָג צו טאָג [מיום ליום]. יהושע יוסטמן, בנו של המחבר, הוסיף את ההערה הבאה: "אף על פי שהמאמרים בהמשך מסודרים לפי סדר הופעתם, הבאנו מאמר זה בראש, כמבוא מתאים המעלה את ה'אני-מאמין' העיתונאי של אבי."
- 2 השווה: יאושזאָן 1988. כרך זה כולל מבחר של 133 פליטונים והומורסקות, מתוך כ-7,000 מאמרים שיאושזון פרסם במשך שנות עבודתו בעיתונאי.
- 3 הסופר ההומוריסטי יוסף טונקל (דער טונקעלער) חיבר מספר הומורסקות על נושא ה'באנקט'ים. ראה: דער טונקעלער (יוסף טונקעל) תש"ן: 93–98; 271–283. וכן הומורסקות במדור 'אראשה ויהודיה' בספר דער קרומער שפיגל: הומור יהודי בראי עכו"ם (בהכנה).
- 4 השווה: דוידזון תשל"ב. טרם הורכבה ביבליוגרפיה שלמה בנושא אולם רשימות ביבליוגרפיות רבות מפוזרות במחקרים שפורסמו בצורת ספר בעשור האחרון, ראה למשל: Richard Raskin, *Life is Like A Glass of Tea: Studies of Classic Jewish Jokes*, Aarhus (Denmark), 1992.
- 5 פורסם שנית בקובץ יאושזאָן 1988: 445–450.
- 6 פרטים ראה: פֿוקס 1958: 16–18; וכן: פִּינקעלשטיין תשל"ח, לפי מפתח השמות.
- 7 ד"ר יהושע־השל גוטליב בילה שעות בביתו של משה יוסטמן, שביקש לשכנעו לוותר על הכבוד המפוקפק של חברות בסיים הפולני בימים טרופים, אך מאמציו היו לשווא. כן לא הועילו איומיו של משה יוסטמן, שיקיץ הקץ לידידות ביניהם... דברים אלה שמעתי מפי יהושע יוסטמן, בבחינת עדות ממקור ראשון.
- 8 אישור נוסף, מתוך ידע אישי, ניתן לכותב שורות אלו על-ידי יהושע יוסטמן, בנו של המחבר.

- בארענשטיין יצחק 1975: 'ב.יאושזאָהן (איטשעלע) ז"ל', דער ניער מאַמענט, סאו פאולו, ברזיל, 21.11.1975, 5-7.
- דיידזון אפרים תשל"ב: שחוק פינו: אוצר להומור וסאטירה בספרות העברית מראשיתה ועד ימינו, חולון.
- טונקעל יוסף (דער טונקעלער) תש"ן: ספר ההומורסקות והפארודיות הספרותיות בידיש, מבחר כתבים הומוריסטיים על יהודי מזרח אירופה ותרבותם בפולין בין שתי מלחמות העולם, מהדורת יחיאל שיינטוך, הוצאת י"ל מאגנס, ירושלים.
- יאושזאָהן ב. 1988: נעכטן, אַ בוך פֿעליעטאַנען, כונסו בידי בנו של המחבר יהושע יוסטמן שגם הוסיף מבוא, בתוספת מאמרי הערכה וזכרונות של עמיתים והקדמה של רב סדן. הוצאת אוניברסיטת ברי"אילן.
- יוסטמן יהושע 1988: 'אַרײַנפֿיר: מיין פֿאַטער', יאושזאָהן: נעכטן, 14-46.
- לאופר אשר תשמ"ז: הַנְּגָנָה, האוניברסיטה העברית, ירושלים.
- פוקס חיים לייב 1958: 'גאַטליב יהושע־העשל', לעקסיקאָן פֿון דער ניער ייִדישער ליטעראַטור, כרך 2, 16-18.
- פינקעלשטיין חיים תשל"ח: הינט — אַ צײַטונג בײַ ייִדן, תל-אביב.
- פלינקער דוד 1967: 'אַנדענק פֿון ב. יאושזאָהן געערט אין ישראל', טאָג-מאַרגן זשורנאַל, 30.3.1967, ניריורק.
- שיינטוך יחיאל 1999: 'ספרות, פוליטיקה והומור — הפולמוס בין יצחק שבביס־זינגר ואהרן צייטלין, עורכי הירחון גלאָבוס לבין השבועון וואַכנשריפֿט והירחון ליטעראַרישע טריבונע, קשר, אוניברסיטת תל-אביב, 67-78.
- תש"ס: ברשות הרבים וברשות היחיד, אהרן צייטלין וספרות יידיש. פרקי מבוא ואיגרות מוערות בליווי תעודות לתולדות תרבות יידיש בין שתי מלחמות העולם, ערכה קרי פרידמן־כהן, ירושלים.
- 2000: 'בראי האשמדאי, ברלין־וארשה, ספטמבר 1912-מאי 1913', חוליות 6, אוניברסיטת חיפה, 397-418.